

„... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne

... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne

... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne

... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne

... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne
 „... i przedstawiają badaczom nie tylko „brzośce” i „pędy” z wód, ale także i inne

Friedrich Laux

Friedrich Laux, DIE SCHWERTER IN NIEDERSACHSEN, Prähistorische Bronzefunde, dz. IV, tom 17, Stuttgart 2009, 167 ss., 82 tablice poza tekstem.

Recenzowana praca jest kolejnym tomem serii wydawniczej Prähistorische Bronzefunde (dalej: PBF) działu IV. – poświęconego mieczom. Dotychczas ukazały się opracowania dotyczące zabytków tego typu z terenu Włoch, południowych Niemiec, Austrii i Szwajcarii, wschodniej Francji, dawnej Czechosłowacji, Wielkiej Brytanii i Irlandii, Węgier, Rumunii, Grecji (poza Peloponezem), Bułgarii i Albanii, byłej Jugosławii, niewielkiej części Bliskiego Wschodu oraz wschodnich Niemiec¹. Zasięg terytorialny pracy to teren Dolnej Saksonii, drugiego co do wielkości niemieckiego kraju związkowego, który obejmuje kilka regionów geograficznych: Góry Wezerskie wraz z okolicami Brunzswiku, Pustać Lüneburską, Stader Geest oraz tereny nizinne na zachód od Wezery.

Materiały do monografii zbierane były przez Autora do końca roku 2002. W efekcie powstało opracowanie obejmujące 399 mieczy brązowych oraz ich fragmentów, 19 trzewików pochw

¹ Laux, F., *Die Schwerter in Niedersachsen*, Prähistorische Bronzefunde, dz. IV, tom 17, Stuttgart 2009, 167 ss., 82 tablice poza tekstem.

² Laux, F., *Die Schwerter in Niedersachsen*, Prähistorische Bronzefunde, dz. IV, tom 17, Stuttgart 2009, 167 ss., 82 tablice poza tekstem.

mieczy, 2 okucia jelca, a także 2 uchwyty i 5 guzów ozdobnych pochwy miecza. Układ monografii odpowiada ogólnym założeniom serii PBF. Część tekstowa obejmuje *Wprowadzenie* (s. 1–12), *Materiał zabytkowy*, czyli omówienie i klasyfikację znalezisk (s. 13–139), oraz rozdział podsumowujący *Miecze jako element wyposażenia grobów męskich w epoce brązu w Dolnej Saksonii. Pochodzenie krótkich mieczy typów Sögel i Wohlde w Dolnej Saksonii i południowym Holsztynie* (s. 140–150). W pracy znajdują się także: wykaz skrótów używanych w tekście (s. 152), spis wybranej literatury (s. 153–158), rejestr muzeów, w których przechowywane są omawiane miecze (s. 159–160), objaśnienie skrótów do map (s. 161), a także indeks miejscowości (s. 162–167). Część ilustracyjna składa się z 82 tablic z rysunkami zabytków i mapami oraz tabelami typologiczno-chronologicznymi.

We *Wprowadzeniu* omówiono uwarunkowania geograficzne Dolnej Saksonii, zagadnienia związane z klasyfikacją typologiczną oraz sekwencją chronologiczną mieczy z tego terenu.

Dokonanie rozgraniczenia pomiędzy mieczem a sztyletem na podstawie kryteriów morfologicznych i typologicznych jest sprawą bardzo trudną. Najbardziej przydatnym kryterium jest długość, której graniczna wartość została przez P. Schauera ustalona na 25 cm². Konsekwencją tego założenia było uwzględnienie w recenzowanej pracy dużych egzemplarzy wczesnobrązowych „sztyletów” z pełną rękojścią (nry 3–8). Przy podziale typologicznym zabytków Autor kierował się ich cechami morfologicznymi, zewnętrznymi, pomijając aspekty technologiczne. Podstawowym kryterium podziału jest konstrukcja miecza: ze sztabą do rękojści („Griffzungenschwerter”), z płytką do rękojści („Griffplattenschwerter”) oraz z pełną rękojścią („Vollgriffschwerter”). Dalszego podziału dokonano ze względu na chronologię lub macierzysty obszar występowania danego typu mieczy (np. zachodnioeuropejskie miecze z wczesnej epoki brązu).

Omówienie chronologii zabytków brązowych z obszaru Dolnej Saksonii rozpoczyna się od okresu, w którym pojawiają się tam pierwsze znaleziska tzw. krótkich mieczy. W późnej fazie kultury grobów jednostkowych na terenie Dolnej Saksonii występują pojedyncze przedmioty brązowe i są to w większości siekiery. Z zachodu docierają w szczególności siekiery zachodnioeuropejskie różnych form („Flachbeile”, „Randleistenbeile”), ze wschodu natomiast tzw. brązy unietyckie. Wyraźną granicę dla napływu importów stanowi linia przebiegu Wezery. Jeszcze rzadsze są znaleziska sztyletów czy „krótkich mieczy”, które można przypisać do tego okresu. Okazy te grupują się – podobnie jak siekiery – w okolicach Brunzswiku, Uelzen i Stader Geest. Do zabytków z tego czasu zalicza się też „krótki miecz” typu włoskiego znaleziony wraz z siekierką importowaną z obszarów południowo-zachodnioniemiecko-szwajcarskich. Na szczególną uwagę zasługują pojedyncze przedmioty brązowe znalezione na terenach położonych wzdłuż Wezery i Leine, na szlaku biegnącym na północ z ośrodka wschodniowęgiersko-siedmiogrodzkiego.

Dla późnego odcinka wczesnej epoki brązu Dolnej Saksonii charakterystyczna jest grupa znalezisk przedmiotów brązowych, pochodzących głównie z grobów, związanych z tzw. horyzontem Sögel-Wohlde. Zalicza się do nich „krótkie miecze” o długości od 25 do 40 cm, o okrągłym wycięciu rękojści i zdobionej głowni połączonej z rękojścią za pomocą czterech lub pięciu nitów. Kwestia chronologii i rozwoju form poszczególnych typów tej broni jest przedmiotem sporów. Zasadniczym ich elementem jest ustalenie ciągu rozwojowego wczesnobrązowych sztyletów środkowoeuropejskich i określenie mianem prototypów egzemplarzy typu Sögel lub Wohlde. F. Laux³ przychyliła się do stanowiska R. Hachmanna⁴ i E. Lomborga⁵, że sztylety typu Sögel wywodzą się z form południowo-wschodnioeuropejskich, a typu Wohlde – z południowo-

² P. S c h a u e r, *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich und der Schweiz I*, PBF, dz. IV, t. 2, München 1971.

³ F. L a u x, *Die Bronzezeit in der Lüneburger Heide*, Hildesheim 1971.

⁴ R. H a c h m a n n, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen. Chronologische Untersuchungen*, Hamburg 1957.

⁵ E. L o m b o r g, *Donauländische Kulturbeziehungen und die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit*, „Acta Archaeologica”, t. 30: 1959, s. 51.

niemieckich. Generalnie jednak przedmioty obu tych typów są zasadniczo sobie współczesne, a różne zasięgi występowania nie są wskaźnikiem chronologicznym. Należy zaznaczyć, że część związana z zabytkami wczesnobrązowymi (*de facto* jeszcze sztyletami) znalazła się w omawianej pracy tylko i wyłącznie w konsekwencji przyjęcia dolnej granicy długości dla mieczy na poziomie 25 cm, czyli na podstawie zabiegu o charakterze czysto formalnym.

We wczesnym odcinku starszej epoki brązu (II okres epoki brązu według systemu O. Monteliusa) w miejsce „krótkich mieczy” typów Sögel i Wohlde pojawiają się dłuższe miecze (rapiery). Okres ten na terenie Dolnej Saksonii nazywany jest horyzontem Ilsmoor.

Większość mieczy z płytką do rękojeści („Griffplattenschwerter”, „Griffzungenschwerter”), jak też mieczy z pełną rękojeścią („Vollgriffschwerter”) pochodzi ze starszej epoki brązu, z zespołów grobowych grupy Stader, wyróżnianej w ramach kręgu kultur mogiłowych. Najbardziej typowe dla rozwiniętej fazy starszej epoki brązu na terenie Dolnej Saksonii są miecze typu Sprockhoff Ia i Ib. W skład zestawu wyposażenia grobowego charakterystycznego dla tego okresu wchodzi zazwyczaj miecz i siekierka.

Kolejna zmiana nadchodzi w środkowej epoce brązu (III okresie epoki brązu). W miejsce mieczy z płytką do rękojeści pojawiają się egzemplarze z kolcem do rękojeści („Griffangelschwerter”) i wieloczęściową rękojeścią z romboidalną gałką. Długie miecze z językowaną płytką („Griffzungenschwerter”) ustępują miejsca krótkim mieczom typów Dahlenburg i Scherwigen. Autor zwraca uwagę na obecność nordyjskich mieczy z pełną rękojeścią na terenie Pustaci Lüneburskiej, gdzie w starszej epoce brązu miecze w grobach występowały jedynie sporadycznie. W środkowej epoce brązu na omawianym obszarze obowiązywał obyczaj składania ze zmarłym do grobu zestawu broni w postaci krótkiego miecza i grotu włóczni.

W młodszej epoce brązu (IV i V okres epoki brązu) miecze rzadko występują w grobach, zwykle jako jedyny element wyposażenia, co znacznie utrudnia ich datowanie. Pojawiają się miniaturowe przedmioty brązowe, zapewne pod wpływem ośrodka nordyjskiego. Znaczna część mieczy z tego okresu pochodzi ze środowiska wodnego, nieliczne wchodzą w skład skarbów. Przegląd zamykają pojedyncze, wykonane z brązu, egzemplarze wczesnohalszackie.

Rozmieszczenie znalezisk mieczy na terenie Dolnej Saksonii nie jest równomierne. Zdecydowana większość okazów pochodzi z północno-wschodniej części tego obszaru (Stader Geest i Pusta Lüneburska) i grupuje się wzdłuż cieków wodnych. Generalnie, rozkład znalezisk mieczy pokrywa się z siecią osadniczą w epoce brązu na tym obszarze, a ich nagromadzenie w sąsiedztwie dużych zbiorników wodnych należy tłumaczyć względami praktycznymi – łatwością sprowadzania surowca, zbytem gotowych produktów, a także napływem importów. W odróżnieniu od wymienionych terenów, całą południową oraz zachodnią część Dolnej Saksonii cechuje stosunkowo niewielka liczba znalezisk mieczy. Na zachodzie występują niemal wyłącznie egzemplarze tzw. zachodnioeuropejskich mieczy z płytką do rękojeści datowane na starszą epokę brązu oraz późniejsze.

Dla ponad 1/3 (37%) spośród wszystkich 349 omawianych mieczy nie ustalono okoliczności znalezienia bądź są to znaleziska luźne bez określonego kontekstu. W obrębie grupy, w odniesieniu do której okoliczności odkrycia są znane, ogromna większość (177 egz. – 80%) pochodzi z grobów, głównie podkurhanowych. W tzw. środowisku wodnym znaleziono 34 egzemplarze (15,5%), a tylko 8 wchodziło w skład skarbów (3,5%).

Mając za przedmiot pracy miecze związane zarówno ze strefą środkowo-, jak i północnoeuropejską Autor oparł się na dwóch systemach chronologicznych epoki brązu: systemie P. Reineckeego, zmodyfikowanym przez H. Müllera-Karpe⁶, oraz systemie O. Monteliusa⁷. Omawiane

⁶ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Römisch-Germanische Forschungen, t. 22, Berlin 1959.

⁷ O. Montelius, *Om tidsbestämning in om bronsaldern afseende pa Skandinavien*, København 1885.

miecze reprezentują formy datowane od 2 poł. I okresu epoki brązu do końca V okresu tej epoki (fazy: BzA₂, BzB₁, BzB₂, BzC, BzD, HaA₁, HaA₂, HaB₁, HaB₂, HaB₃). Wiadomo, iż dla obszaru wschodnich Niemiec nie wypracowano dotychczas jednolitego systemu chronologii względnej. Przy datowaniu zabytków F. Laux powołuje się na podział chronologiczny kultury mogiłowej, kultury pól popielnicowych, a także strefy nordyjskiej. Kwestie chronologii i rozwoju kulturowego obszaru objętego rozważaniami zostały pominięte, natomiast Autor przedstawił w sposób bardzo szczegółowy sekwencję typologiczno-chronologiczną mieczy z terenu Dolnej Saksonii.

Omawiane w pracy egzemplarze mieczy reprezentują wszystkie sposoby produkcji wykorzystywane w epoce brązu i odzwierciedlają w tym zakresie zarówno wpływy z sąsiednich obszarów środkowoeuropejskich, jak i nordyjskie. Przedstawiony w monografii podział typologiczny zabytków jest wielowarstwowy. W klasyfikacji F. Laux uwzględnił wcześniejsze podziały mieczy brązowych – autorstwa E. Sprockhoffa i P. Schauera, odnośnie egzemplarzy ze sztabą do rękojeści⁸, H. Müllera-Karpe oraz I. von Quillfeldt⁹ – mieczy środkowoeuropejskich, oraz H. Ottenjahn¹⁰ – nordyjskich mieczy z pełną rękojeścią. W miarę potrzeby Autor utworzył nowe warianty wydzielonych wcześniej typów (np. typ Wohlde, forma A, wariant Holßel). F. Laux zastosował układ dość typowy dla prac poświęconych mieczom, publikowanych w serii PBF, w myśl którego odrębnie traktowane są miecze bez rękojeści (głównie) oraz miecze z tzw. pełną rękojeścią¹¹. Pierwsze z nich są opisane w następujący sposób: z płytką („Griffplattenschwerter”), ze sztabą („Griffzungenschwerter”) i z kolcem („Griffangelschwerter”) do rękojeści, zaś drugie („Vollgriffschwerter”) omawiane są zwykle w porządku chronologicznym. W recenzowanej pracy do ustalonych w literaturze podziałów Autor dodał kryterium przynależności kulturowej i chronologicznej zabytku, a także jego proveniencji. Miecze omawia on w ramach 28 odmian należących do sześciu głównych grup („Frühbronzezeitliche Kurzschwerter mit Metallgriff”, „Griffplattenschwerter der frühen Bronzezeit”, „Griffplattenschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit”, „Griffplattenschwerter mit Vollgriff”, „Griffangelschwerter”, „Griffzungenschwerter”). W miejsce tradycyjnie stosowanego podziału typologicznego przedstawił kolejne miecze w ramach wymienionych wyżej grup i podgrup, przypisując niektóre egzemplarze do 20 typów, z których 15 podał za innymi autorami. Najstarsze okazy w opracowaniu to „krótkie miecze” z pełną rękojeścią: typu Apa z Bassen (nr 1), typu Odra-Łaba z Dettum (nr 3) oraz typu unietyckiego z Lamstedt (nr 7), a także głównie sztyletów z Apeldorn i Suderburg (nry 8 i 9), związane jeszcze z późną fazą kultury grobów jednostkowych. Najmłodsze są miecze halszackie typów Weichering (nry 343, 344) oraz Lengenfeld (nr 345).

Przegląd mieczy rozpoczyna się od grupy krótkich mieczy (sztyletów) z pełną rękojeścią z wczesnej epoki brązu. Następnie opisane zostały kolejno: miecze z płytką do rękojeści z wczesnej epoki brązu, wczesne zachodnioeuropejskie miecze z płytką do rękojeści, miecze z płytką do rękojeści ze starszego i środkowego okresu epoki brązu, miecze z płytką i pełną rękojeścią, miecz typu Mörigen z Debstedt (jako odrębna grupa), miecze z kolcem do rękojeści oraz miecze z językową płytką do rękojeści.

Monografię zamyka część ilustracyjna. Niewątpliwą zaletą jest opublikowanie zespołów, w których odkryto omawiane przedmioty, co znacznie zwiększa możliwości studiów porównawczych nad materiałem.

Podstawową funkcją serii PBF jest klasyfikacja typologiczno-chronologiczna kategorii zabytków z danego regionu. Autorzy starają się w możliwie najwyższym stopniu nawiązywać do

⁸ E. Sprockhoff, *Die germanischen Griffzungenschwerter*, Berlin-Leipzig 1931; P. Schauer, *op. cit.*

⁹ H. Müller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, München 1961; I. v. Quillfeldt, *Die Vollgriffschwerter in Süddeutschland*, dz. IV, t. 11, Stuttgart 1995.

¹⁰ H. Ottenjahn, *Die nordischen Vollgriffschwerter der älteren und mittleren Bronzezeit*, Berlin 1969.

¹¹ Bardzo często zdarza się, że te dwie grupy mieczy są przedmiotem dwóch odrębnych monografii.

dokonanych już wcześniej podziałów typologicznych mieczy brązowych, a nowo wprowadzone ograniczone są do minimum¹². Kolejność omawiania podporządkowana jest zarówno budowie przedmiotu, jak i sekwencji chronologicznej. Opracowanie autorstwa F. Lauxa odróżnia się tym, że miecze opisywane są tu w ramach grup, a nie typów – jak to zwykle bywa w przypadku serii PBF. Ten zabieg spowodowany był – jak się zdaje – rezygnacją z nadbudowy typologicznej na rzecz konsekwentnego eksponowania aspektów stylistyczno-chronologicznych. Dochodzi tu do głosu także problem wyznaczania formalnej granicy pomiędzy sztyletem i mieczem. W ujęciu F. Lauxa do katalogu omawianych przedmiotów dołączyła znaczna liczba tzw. krótkich mieczy, czyli egzemplarzy z wczesnej epoki brązu, które ze względu na długość można byłoby określić najwyżej jako przejściowe. Najwyraźniej jednak powodem włączenia okazów wczesnobrązowych do tomu poświęconego mieczom (formalnie późniejszym) była liczba tzw. krótkich mieczy–sztyletów (nry 1–9) z obszaru Dolnej Saksonii – zbyt mała, aby mogła stanowić podstawę osobnego opracowania. Dużo bardziej przejrzyste byłoby zatytułowanie tomu „Miecze i sztylety”, kłóciłoby się to jednak z zamysłem serii PBF, gdzie miecze i sztylety to dwie odrębne kategorie zabytków omawiane w ramach dwóch różnych działów (IV i VI). Mając więc pewnie na względzie wymogi serii, F. Laux zdecydował się uwzględnić sztylety wczesnobrązowe i nazwać je „krótkimi mieczami”¹³. Jakkolwiek nie jest to zgodne z tradycyjnym ujęciem, formalnie jest jednak bez zarzutu. Niewątpliwym mankamentem pracy jest brak badań rentgenowskich i – co za tym idzie – pominięcie aspektów technologicznych, a kwestie te mają przecież kluczowe znaczenie dla rozważań o chronologii i stylistyce mieczy brązowych. Mogłoby się wydawać, że po monografii autorstwa H. Wüstemanna¹⁴ uwzględnianie tego typu badań należy już do kanonu serii PBF.

Powyższe kwestie nie wpływają w żaden sposób na wartość recenzowanej monografii. Jest ona bowiem przede wszystkim nieocenioną prezentacją materiału, sporządzoną według schematu, który pełni w literaturze fachowej rolę wzorca publikacji zabytków.

Urszula Bugaj

¹² Odstępstwa od tej zasady można znaleźć w tomach: T. K e m e n c z e i, *Die Schwerter in Ungarn I*, PBF, dz. IV, t. 6, München 1988; t e n ż e *Die Schwerter in Ungarn II*, PBF, dz. IV, t. 9, München 1991; I. v o n Q u i l l f e l d t, *op. cit.*

¹³ Por. np. A. V u l p e, *Die Kurzscherter; Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland*, PBF, dz. VI, t. 9, München 1990.

¹⁴ H. W ü s t e m a n n, *Die Schwerter in Ostdeutschland*, PBF, dz. IV, t. 15, Stuttgart 2004.

